

ТВОРЧИСТЬ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЛАТИНСЬКОЇ АФРИКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ V ст.

У статті здійснюється огляд творчої спадщини Аврелія Августина. Головна увага приділяється працям, що написані в період, коли він був єпископом Гіппони. Характеризуються основні видання творів Блаженного Августина. Визначається можливість використання цих творів як джерел щодо вивчення історії Північної Африки в останні десятиліття перед вандальським завоюванням. Указується на виняткову цінність полемічних творів, листів та особливо проповідей. Адже саме в цих творах найширше розкриваються найважливіші аспекти релігійного й соціополітичного життя регіону та місця церкви в ньому.

Ключові слова: Аврелій Августин, Латинська Африка, Гіппона, аріанство, донатизм, пелагіанство, *Patrologia Latina*, Посідій Каламський, вандалі.

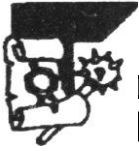
В історії людства є постаті, які стоять біля джерел цивілізації, визначаючи її рух. Для сучасної західної цивілізації такою особою є Аврелій Августин (Aurelius Augustinus), період життєдіяльності котрого припав на злам IV–V ст., суттєво вплинувши на історію та образ нинішніх Європи й Америки. Його праці стосуються філософії та теології. Однак на них важливо поглянути також і як на історичне джерело.

Метою нашого огляду виступає поверхнева характеристика праць святого Августина, як історичних джерел. Серед наших завдань: охарактеризувати літературну спадщину Августина та вказати основні видання його творів; визначити їхню тематичну спрямованість і придатність до характеристики головних моментів інтелектуально-релігійного та суспільного життя Латинської Африки. При цьому до уваги будуть братися твори, які походять із першої третини V ст.^{*}, тобто часу, коли Августин був єпископом (395–430) міста Гіппона (Hippo Regius, сучасне місто Аннаба, Алжир).

Обсяг надрукованої літератури про самого Августина виходить далеко за межі звичайного огляду, адже тільки перелік назв у систематизованих бібліографічних покажчиках займає понад 200 сторінок, притому їхня кількість постійно зростає¹. Серед найвідоміших дослідників – Марія Сергєєнко, яка у своєму виданні “Сповіді”² Августина подала дуже ґрунтовний та інформативний коментар³ з великою кількістю цитат з інших творів мислителя, що дозволяє читачеві скласти повніше, ніж читання “Сповіді”, враження про філософські погляди мислителя. У тому ж виданні представлено критичний огляд, присвячений “Сповіді” Августина⁴ та його життю⁵, автором яких є Олександр Столяров. Варто згадати Сергія Степанцова, котрий здійснив ряд перекладів⁶, опублікованих у “Віснику давньої історії”, а також провадить семінар, присвячений вивченню екзегетичних проповідей святого Августина на кафедрі класичної філології Московського державного університету імені Михайла Ломоносова⁷. Ще одним важливим дослідником Аврелія Августина є Олексій Сидоренко, котрий займається вивченням основних і найновіших видань творів святого Августина⁸. Певні елементи джерелознавчого аналізу окремих праць Августина (зокрема, “Проповідей”) здійснив радянський історик Герман Ділігенський у своїй монографії, присвяченій Північній Африці⁹. Доволі суттєву характеристику життя і творів надав у своїй “Патрології” Василь Лаба¹⁰.

Августин народився в 354 р. у місті Тагаста (Tagasta, сучасне місто Сук Ахрас, Алжир) у провінції Нумідія (Numidia)¹¹. Батько Патрикій (Patricius) належав до середнього міщанства (curialis), був язичником, а мати Моніка (Monnica, Monica) – християнкою. Найімовірніше його сім'я мала берберське походження¹², про що свідчить ім'я матері¹³, котре можна асоціювати з одним із місцевих божеств (Monnae)¹⁴. Ще одним опосередкованим свідченням берберського

^{*} Датування творів Аврелія Августина вказується на основі матеріалів сайту <http://www02.homepage.villanova.edu/allan.fitzgerald/augustiniana.html>.

походження Августина (а також певною ілюстрацією самоідентифікації місцевого населення) можуть виступати його закиди язичницькому риторові Максимові (Maximus), котрий насміхався, указуючи на їх варварське походження, з берберських імен перших християнських святих (Miggin, Namphamo) Гіппони, де він нагадує йому про неприпустимість зради власного походження¹⁵. Вивчав, а пізніше викладав риторику в Тагасті, Карфагені (Carthago, Karthago, сучасне передмістя міста Туніс), Римі (Roma); пізніше був імператорським ритором у Мілані (Mediolanum), де в 387 р. був охрещений Амвросієм Медіоланським (Ambrosius Mediolanensis, 340–397). Наступного року повернувся до Африки, у 395/397 роках став єпископом м. Гіппона, де в 430 році помер під час облоги міста вандалами¹⁶. Таким чином, його діяльність як місцевого єпископа припала на першу третину V ст., а велика та різножанрова літературна спадщина (сьогодні відомо близько 100 творів у 232 книгах¹⁷) робить Августина ледь не головним джерелом до вивчення регіону в цей період.

Перше, ніж зробити огляд окремих праць Блаженного Августина, варто вказати на основні їх видання. Першу критичну роботу й систематизацію своїх творів здійснив сам Августин, учинивши наприкінці життя перегляд і коригування тих своїх творів, що були в його розпорядженні¹⁸. Ця робота отримала назву *Retractationes* (перегляди, ревізія)¹⁹ і була написана під кінець життя близько 427 р., де у двох книгах робить перегляд усіх творів, написаних від часу навернення, окрім листів і проповідей²⁰. Робота має унікальний характер, оскільки вперше у світовій літературі ми маємо ситуацію, коли сам автор проводить ґрунтовний критичний і хронологічний огляд своєї творчості. Досить сказати, що сучасна наукова хронологія творів Августина базується на вказівках, що містяться в цьому творі²¹. Тут автор нараховує 94 свої праці, 27 написаних до того часу, коли став єпископом, і 67 – опісля²².

Ще одним джерелом щодо творів Августина, а також головним джерелом стосовно його життя (окрім цього, вона ще є вагомим джерелом для історії вандалського вторгнення в Африку, яке відбувалося в останні роки життя Августина²³), виступає праця Поссідія Каламського (Possidus Calamensis, бл. 370 – бл. 437) “*Vita Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi*” (“Життя святого Аврелія Августина, єпископа Гіппони”)²⁴. А особливо “*Indiculus librorum, tractatorum et epistularum s. Augustini*” (“Малий перелік книг, трактатів та листів святого Августина”)²⁵, де зібрано перелік 1 030 творів, листів і бесід автора²⁶, складених на основі бібліотеки Гіппони, де Августин провів більшу частину свого свідомого життя та помер. Характерною рисою цієї систематизації є те, що Поссідій склав її за тематичним принципом (він виділив 13 окремих груп), у той час як Августин здійснив свою систематизацію на базі хронологічного принципу²⁷.

Від XVI ст. почали виходити багатотомні збірки церковних джерел з передмовою, упорядкуванням, коментарями та редагованими текстами²⁸. Не стали винятком також твори Августина, котрі з того ж таки XVI ст. почали видаватися як *omnia opera*. Але більшість перших видань ґрунтувалися на якомусь конкретному рукописі творів Августина, що знижувало їхню цінність. Особливим було видання, здійснене ченцями-бенедиктинцями з Конгрегації святого Мавра (фр. *Congrégation de St. Maur*) у 1679–1700 роках (налічувало 11 томів). Воно було зроблене на основі рукописів, що знаходилися у французьких зібраннях, і супроводжене текстологічною підготовкою. Хоча з погляду сучасних текстологічних можливостей видання бенедиктинців викликає не тільки похвалу, але й критику, проте до цього часу залишається останнім повним зібранням творів Августина. Саме воно було передруковано в Латинській Патрології (*Patrologia Latina*)²⁹ Жака-Поля Міня (Jacques Paul Migne, 1800–1875), у томах 32–47 його знаменитого зібрання патристичних текстів. Незважаючи на те, що ряд праць Августина сьогодні піддаються новим критичним виданням, воно залишається актуальним через те, що деякі твори є вміщені тільки тут³⁰.

З кінця XIX ст. починають виходити критичні видання праць Августина, що враховують усю досліджену рукописну традицію і є результатом кропіткої текстологічної роботи поколінь учених. Ці видання виходять у рамках патрологічних серій, серед яких варто назвати “*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*” (“Зібрання латинських церковних письменників”, CSEL), яке видається з 1866 року Віденською академією наук і в якому швидше за все було

здійснено найбільшу кількість критичних видань Августина*. У 1969 році при Віденській академії наук було відкрито супутній проект – “Рукописна традиція творів святого Августина” (“Die handschriftliche Überlieferung der Werke des Heiligen Augustinus”), у рамках якого здійснюються пошук і каталогізація всіх рукописних зібрань Європи на виявлення в них праць Августина. Унаслідок цієї роботи, було виявлено й опубліковано 29 не відомих раніше листів святого Августина³¹.

Завершуючи огляд головних видань Аврелія Августина, варто відзначити ще одну патрологічну серію, котра ставить за мету замінити Патрологію абата Міня (Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus*), якою виступає “Corpus christianorum. Series Latina” (“Зібрання християнських авторів. Латинська серія”, CCL (CCSL чи SL)).

Щодо найдоступніших варто відзначити український переклад “Сповіді”, виданий у 2008 р. на базі перекладу 1939 р.³², а також ряд російських видань творів Августина³³. Існують переклади й іншими європейськими мовами, котрі доволі широко представлені в мережі Інтернет**. Окрім цього, у всесвітній павутині також подані оригінальні латинські тексти на основі видання “Patrologia Latina” Жака-Поля Міня³⁴.

Августин є найпліднішим і найбільш усестороннім із західних старочерковних письменників. Його велику літературну спадщину прийнято ділити на десять груп: автобіографічні (“Confessiones” і “Retractationes”), філософські, апологетичні, полемічні, догматичні, етичні й пастирські, екзегетичні, “Quaestiones” (“Питання”) твори, проповіді та листи³⁵. Усі вони є неocenними для релігійної та інтелектуальної ситуації в тогочасній Африці. Водночас деякі твори дають можливість простежити окремі аспекти соціально-політичної історії (найперше це листи, проповіді та полемічні твори).

Так, радянські дослідники Олександр Дмитрев³⁶, Микола Машкін³⁷ і Герман Ділігенський³⁸, досліджуючи соціально-релігійний рух агоністиків*** (agonisticis) або циркумцеліонів (circumcelliones), опиралися в основному на праці Августина. Зокрема, наступні – “Contra Gaudentium Donatistarum episcopum libri duo” (“Проти Гауденція єпископа донатистів”, друга книга)³⁹, “Enarrationes in Psalmos” (“Тлумачення псалма”) 132⁴⁰, “Epistolae” (“Листи”) 6, 18, 23, 53, 88, 108, 185 etc.⁴¹, “Breviculus Collationis cum Donatistas” (“Коротке зіткнення з донатистами”)⁴².

У той самий час важливими є твори Августина, що вказують на розвиток чернецтва (“De opere monachorum”, “Про працю монахів”, 400)⁴³ у регіоні та поєднання останнього з кліром (у тому числі тісніший зв’язок з єпископом й активніша участь у суспільній діяльності)⁴⁴ і формацією духовенства⁴⁵, котре виражається у вживанні своєрідного формулювання “Monasterium clericorum”⁴⁶, його внутрішньої організації⁴⁷ та вибір кандидатів⁴⁸ досить широко представлені в його проповідях⁴⁹.

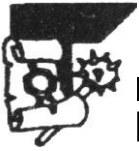
Августинівські проповіді складають дуже вагоме джерело щодо вивчення соціально-економічного становища в регіоні (найперше в Гіппоні). Зокрема, дані, які наведені в “Sermones” (“Проповіді”), дають цінну інформацію стосовно соціального розшарування населення (особливо міського)⁵⁰. Цінність “Sermones” визначається тим, що необхідні для ілюстрації висунутих ним тез приклади Августин черпає з умов життя своєї аудиторії. При цьому слід пам’ятати, що соціальні відносини в місті аж ніяк не знаходяться в центрі його уваги, але використовуються ним переважно як ілюстративний матеріал при тлумаченні тих чи інших місць Святого Писання⁵¹.

Окремої згадки заслуговують також матеріали, які Августин надавав для характеристики релігійного та релігійно-побутового аспекту життя мешканців Гіппони, що широко пред-

* Список виданих томів, серед них також праць святого Августина, можна переглянути за посиланням <http://www.csel.eu/?id=21>.

** Історія перекладів святого Августина російською мовою є доволі тривала (з кінця XVIII ст.), з їхнім переліком можна ознайомитися у всесвітній павутині https://ru.wikipedia.org/wiki/Аврелий_Августин, або з окремими текстами за адресою: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/.

*** Агоністики – соціально-релігійний рух у Північній Африці IV–V ст., послідовники радикального крила руху донатистів. Практикували аскетизм, мучеництво за віру, відмову від фізичної праці.

ставлені в проповідях і листах⁵², де висвітлюються рівень християнізації населення⁵³, а разом з тим синкретизм та збереження язичницьких традицій⁵⁴, і матеріальне становище духовенства⁵⁵. А головне – основні морально-етичні пріоритети Августина та християнський моральний ідеал у його інтерпретації. Щоб підкреслити значення його творів для змалювання соціально-економічного життя та побуту регіону, варто назвати працю Адальберта Гаммана (Adalbert-Gautier Hamman) “Щоденне життя в Північній Африці часів святого Августина” (назва оригіналу “La vie quotidienne en Afrique du Nord au temps de Saint Augustin, 1971” і польський переклад “Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna, 1989”, що був використаний автором)⁵⁶, у котрій саме отець церкви та його твори стали тим матеріалом, на якому була побудована вся робота⁵⁷.

Серед плодів творчості Августина варто також назвати його “Листи” (“Epistulae”), яких традиційно нараховується близько 270 (з них 53 написані до Августина). Абсолютна більшість із них пов’язана з душпастирською та загально-церковною діяльністю автора. Окремі листи виступають навіть цілими трактатами, де обговорюються питання філософії й теології⁵⁸. Багато документів було видано в серії “Patrologia Latina”⁵⁹, у той самий час окрему групу листів (усього їх 29) складають виявлені Віденською академією та видані окремо (про них ішла мова вище) у рамках серії “Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinoorum”.

Важливими джерелами для вивчення релігійної ситуації в північноафриканському регіоні виступають полемічні твори, які адресувалися тим релігійним групам, що діяли в першій третині V ст. в африканських провінціях Західної Римської імперії.

Першу групу полемічних творів складають антиманіхейські* трактати, серед яких варто назвати “Contra Faustum Manichaeum” (“Проти Фавста Маніхея”, 397–398)⁶⁰; “Contra adversarium legis et prophetarum” (“Проти супротивників закону і пророків”, 419/420)⁶¹ – твір став наслідком на проповідування в Гіппоні вчення про те, що Старий Завіт походить від Злого Бога*; “Contra Secundinum Manichaeum” (“Проти Секундія Маніхея”, 399)⁶² та інші. До цієї групи також входить праця, звернена проти присциліан*** “Contra Priscillianistas et Origenistas” (“Проти прихильників Присциліана й Орігена”, 415)⁶³. Ще одну групу складають протидонатистські**** твори: “Breviliculus collationis cum Donatistis” (“Коротке зіткнення з донатистами”, 412)⁶⁴; “Gesta cum Emerito” (“Діяння з Емерітом”, 418)⁶⁵; “Contra Gaudentium Donatistarum episcoporum” (“Проти Гауденція єпископа донатистів”, друга книга, 419–420)⁶⁶; “Contra litteras Petilianii” (“Проти писань Петіліана”, 401/405)⁶⁷; “Contra epistolam Parmeniani” (“Проти листів Парменіана”, 400)⁶⁸ та інші, більш ранні, твори. Ці дві групи полемічних творів написані проти рухів, які вже йшли на спад і втрачали масовість попри те, що ще залишалися й у наступні століття, але були позбавлені вже значної популярності. Якісно іншими є ересі, що якраз у цей період здійснюють спроби закріпитися в Латинській Африці.

Окрему групу становлять праці, звернені проти аріан****, що саме в цей період розпочали проникати в Африку. До них належать три твори – “Contra sermonem Arianorum” (“Проти аріанських проповідей”, 418/419)⁶⁹, котрий виник як реакція на проповідування аріанського вчення в Гіппоні, і два твори проти готського єпископа Максиміна (Maximin) – плід дискусії, що відбулася 428 року в Гіппоні – “Collatio cum Maximino Arianorum episcopo”

* Маніхейство – складене з вавилонсько-халдейських, юдейських, християнських, іранських (зороастризм) гностичних уявлень, синкретичне релігійне вчення, дуалістичне вчення про боротьбу добра й зла перса Мані, або Манеса.

** Злий Бог, або Цар Темряви – одне з божеств маніхейського пантеону, яке, згідно з їх ученням, було творцем матеріального світу.

*** Присциліанство – християнський етично-релігійний рух, що сформувався під впливом маніхейства та гностицизму наприкінці IV ст. в Іспанії (засновник – Priscillianus, бл. 345 – бл. 385).

**** Донатизм – розкол в Африканській церкві (IV–VII ст.), викликаний різним ставленням до об’єктивності значення церкви й незалежності дій благодаті від святості служителя.

***** Аріанство – одне з учень у християнстві (IV–VIII ст.), в основі якого лежала ідея про створену природу Бога-Сина.

(“Зіткнення з аріанським єпископом Максиміном”, 427/428)⁷⁰ і “Contra Maximinum” (“Проти Максиміна”, 428)⁷¹.

Наступну групу становлять твори, спрямовані проти пелагіан* і семіпелагіан**. Антипелагіанські твори є численнішими на відміну від протиаріанських, що пов’язано з тривалішою історією боротьби з пелагіанством у регіоні. Умовно цю боротьбу можна розділити на два етапи: 411–418 рр. – боротьба проти Пелагія (Pelagius, 354–420/440) і Целестія (Caelestius, IV/V ст.) і 419–430 рр. – оборона проти закидів Юліяна Екланумського (Iulianus Aeclanensis, 386–455) та проти семіпелагіанства⁷². Перший етап закінчився, завдяки наполегливості та ревності Августина – єпископа Гіппони й Аврелія (Aurelius, помер 430) – єпископа Карфагена (391–430), засудженням на Карфагенському соборі 418 року пелагіанства⁷³. Другий перервався із смертю Аврелія Августина та вандальським завоюванням Африки. Ця боротьба принесла Августині титул Doctor Gratiae (Доктор благодаті) і стала завершенням його полемічної діяльності⁷⁴. Серед головних творів варто назвати такі – “Contra secundam Iuliani” (“Друга проти Юліана”, 429–430)⁷⁵; “De praedestinatione sanctorum” (“Про визначення святих”, 428/429)⁷⁶ і “De dono perseverantiae” (“Про дар наполегливості”, 428/429)⁷⁷, адресовані прихильникам Августина в Галлії⁷⁸; “De correptione et gratia” (“Про виправлення і благодать”, 426/427)⁷⁹ і “De gratia et libero arbitrio” (“Про благодать та вибір”, 426/427)⁸⁰, адресований монахам у Гадрументі (Hadrumentum, сучасне місто Сус у Тунісі), де роз’яснював свої погляди щодо свободи волі людини⁸¹; “Contra duas epistulas Pelagianorum” (“Проти двох листів Пелагієві”, 420)⁸²; “De natura et gratia” (“Про природу й благодать”, 414/415)⁸³ та інші.

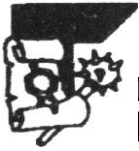
Історик і мистецтвознавець Олексій Джавілегов зазначає: “Потужний розум геніального варвара проклав шлях у найголовніших і найважливіших напрямках, по яких згодом пішов розвиток людської думки”⁸⁴, і саме цей геніальний варвар своїми багатосторонніми працями залишив пам’ять про початок перехідної епохи. Окрім того, що він заклав багато положень сучасної католицької догматики, також, принаймні опосередковано, залишив пам’ять про свою епоху.

Серед праць Августина немає спеціальних історичних хронік чи анналів, але в той самий час його твори передають дух епохи та прояснюють чимало аспектів складної історії африканських провінцій Західної Римської імперії. Беззаперечним є значення його творів для інтелектуальної історії та історії релігії. Водночас, завдяки аналізу окремих праць чи їх фрагментів, можна побачити загальне тло досліджуваної епохи.

1. Здіорук С. “Сповідь” Аврелія Августина і сучасна українська духовність / С. Здіорук // Святий Августин. Сповідь ; пер. з лат. Ю. Мушака ; післямова С. Здіорука. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – С. 306.
2. Августин А. Исповедь / А. Августин ; пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступит. стаття А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО–Сид, 1991. – 488 с.
3. Там само. – С. 401–484.
4. Столярова А. А. “Исповедь” : история создания, жанр, проблемы достоверности / Столярова А. А. // Августин А. Исповедь ; пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступит. стаття А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО–Сид, 1991. – С. 377–383.
5. Столярова А. А. Аврелий Августин : жизнь, учение и его судьбы / Столярова А. А. // Августин А. Исповедь ; пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступит. стаття А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО – Сид, 1991. – С. 5–50.
6. Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповедь 81 ; пер. С. А. Степанцова / Св. Августин // Вестник Древней Истории. – 2009. – № 1. – С. 260–267; Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповеди 73 и 73А ; предисл., пер. с лат. и коммент. С. А. Степанцова (Москва) / Св. Августин // ВДИ. – 2007. – № 3.

* Пелагіанство – християнська ересь (V ст.), котра стверджує, що перворідний гріх не впливає на людську природу й що людина здатна вибирати добро чи зло без спеціальної допомоги Божественного.

** Семіпелагіанство – учення монахів з Лерінських о-вів біля Марселя, що виникло внаслідок їхньої дискусії з Августином. Суть учення: початок віри й бажання спасіння походять від людини, але завершене спасіння неможливе без Божої ласки; життя з вірою є справою вільної волі людини, тому для витримки в добрі не потрібна Божа ласка.

- С. 243–250; Августин. Слово о разорении города Рима / Св. Августин ; пер. С. А. Степанцова // ВДИ. – 2001. – № 2. – С. 245–250.
7. Степанцов Сергей Александрович. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~classic/persons/stepancov/>.
 8. Сидоренко А. К. Инструментарий современного исследователя философского наследия блаженного Августина / А. К. Сидоренко // Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН. – 2007. – Вып. 7. – С. 126–133.
 9. Дилигенский Г. Г. Северная Африка в IV–V веках / Г. Г. Дилигенский. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 302 с.
 10. Лаба В. Патрологія : життя, письма і вчення Отців Церкви / В. Лаба. – Львів : Свічадо, 1998. – С. 363–390.
 11. Здіюрук С. Указ. праця. – С. 297.
 12. Hamman Adalbert G. *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*; przełożyły M. Stafiej-Wróblewska, E. Sieradzińska / Hamman Adalbert G. – Warszawa : Pax, 1989. – S. 16.
 13. Gerald Bonner. *St. Augustine of Hippo. Life and Controversies* / Gerald Bonner. – Norwich, 1986. – S. 38.
 14. 14911 // *Inscriptionum Africae proconsularis latinarum supplementum* / ediderunt Renatus Cagnat et Iohannes Schmidt; commentariis instruxit Iohannes Schmidt. Pars. prima : Provincia Tripolitana. – Pars secunda: Provincia Byzacena. – Pars tertia: Provincia proconsularis. – Berolini : apud G. Reimerum, 1891. – P. 1451.
 15. Augustinus. Epistola 16, 2 / Augustinus // *Patrologia cursus completes seu Bibliotheca universalis omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorum que ecclesiasticorum. Series Latina* / ed. J.-P. Migne. – T. 33. – Parisiis, 1845. – P. 82.
 16. Августин // *Католическая Энциклопедия* / председатель редакционно-издательского совета о. Григорий Цёрох [ОФМConv]. – М. : Изд-во Францисканцев, 2002. – Т. 1. – С. 21.
 17. Здіюрук С. Указ. праця. – С. 297.
 18. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 126.
 19. Augustinus. *Retractiones* / Augustinus // PL T. 32 – Parisiis, 1841. – P. 583–656.
 20. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 21. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 126.
 22. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 23. Копылов И. А. Реконструкция биографии автора “Истории вандалских гонений” / И. А. Копылов // *Вопросы истории*. – 2008. – № 4. – С. 160.
 24. Possidius. *Vita Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi* / Possidius // PL. – T. 32. – Parisiis, 1841. – P. 31–66.
 25. Possidius. *Indiculus librorum, tractatorum et epistularum s. Augustini* // PL. T. 46. – Parisiis, 1842. – P. 5–22.
 26. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 27. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 127.
 28. Боднарюк Б. М. Харизма пустелі : витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. / Боднарюк Б. М. – Чернівці : Прут, 2012. – С. 50.
 29. *Patrologia cursus completes seu Bibliotheca universalis omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorum que ecclesiasticorum. Series Latina* / ed. J.-P. Migne. – Parisiis, 1844–1856. – T. 1–221.
 30. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 127.
 31. Там само. – С. 128.
 32. Святий Августин. Сповідь / Святий Августин ; пер. з лат. Ю. Мушака ; післямова С. Здіюрука. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 319 с.; Святий Августин. Сповідь / Святий Августин ; пер. з лат. Ю. Мушака. – Львів : Свічадо, 2008. – 356 с.
 33. Блаженный Августин. Творения : в 4 т. / Блаженный Августин. – С. Пб. : Алатейя ; К. : УЦИММ-Прес, 1998–2000; Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповедь 81; пер. С. А. Степанцова / Св. Августин // ВДИ. – 2009. – № 1. – С. 260–267; Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповеди 73 и 73А ; предисл., пер. с лат. и коммент. С. А. Степанцова / Св. Августин // ВДИ. – 2007. – № 3. – С. 243–250; Августин. Слово о разорении города Рима / Св. Августин ; пер. С. А. Степанцова // ВДИ. – 2001. – № 2. – С. 245–250; Августин А. Исповедь / А. Августин ; пер. с лат. М. Е. Сергеевко ; вступит. статья А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО – Сид, 1991. – 488 с.
 34. *Documenta Catholica Omnia. Sanctus Augustinus*. – Режим доступа : http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_40_0354-0430-_Augustinus,_Sanctus.html.
 35. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 36. Дмитрев А. Д. К вопросу об агонистиках и циркумцеллионах / Дмитрев А. Д. // ВДИ. – 1948. – № 3. – С. 66–78.

37. Машкин Н. А. К вопросу о революционном движении рабов и колонов в Римской Африке / Н. А. Машкин // ВДИ. – 1949. – № 4. – С. 51–61; Машкин Н. А. Агонистики, или циркумцеллионы в Кодексе Феодосия / Н. А. Машкин // ВДИ. – 1938. – № 1. – С. 82–92.
38. Дилигенский Г. Г. Указ. праця. – 302 с.; його ж. Вопросы истории народных движений в поздней римской Африке // ВДИ. – 1957. – № 2. – С. 85–105.
39. Augustinus. *Contra Gaudentium Donatistarum episcopum libri duo* / Augustinus // PL.T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 707–752.
40. Augustinus. *Enarrationes in Psalmos 132* / Augustinus // PL T. 37. – Parisiis, 1865. – P. 1729–1736.
41. Augustinus. *Epistolae* / Augustinus // PL.T. 33. – Parisiis, 1845. – 1176 p.
42. Augustinus. *Breviculus Collationis cum Donatistas* / Augustinus // PL.T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 613–690.
43. Augustinus. *De opere monachorum* / Augustinus // PL.T. 40. – Parisiis, 1845. – P. 547–582; Augustinus. *De sancta virginate* / Augustinus // PL.T. 40. – Parisiis, 1845. – P. 397–428.
44. Kłoczowski J. *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku* / Kłoczowski Jerzy. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 1964. – S. 70.
45. Śrutwa J. *Przygotowanie do kapłaństwa w Afryce Rzymskiej na podstawie pism św. Augustyna* / J. Śrutwa // *Vox Patrum*. – 1993–1995. – Z. 24–29. – S. 267–273.
46. Augustinus. *Sermo 355* / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – P. 1568–1569.
47. Augustinus. *Sermo 356* / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – P. 1368–1381; Augustinus. *De moribus ecclesiae* / Augustinus // PL. T. 32. – Parisiis, 1845. – P. 1338–1339.
48. Augustinus. *Sermo 104* / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – P. 617–618.
49. Augustinus. *Sermones* / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – 1484 p.; Augustinus. *Sermones* / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – 2440 p.
50. Дилигенский Г. Г. Северная Африка в IV–V веках / Дилигенский Г. Г. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 54.
51. Там само. – С. 49.
52. Augustinus. *Epistula 199* / Augustinus // PL. T. 33. – Parisiis, 1845. – P. 922; Augustinus. *Contra epistolam Parmeniani* / Augustinus // PL. T. 33. – Parisiis, 1845. – P. 334.
53. Augustinus. *Sermo 302* / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – P. 1385–1393.
54. Augustinus. *Sermo 196* / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – P. 1019–1021.
55. Augustinus. *Sermo 356* / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – P. 1574–1581.
56. Hamman Adalbert G. *Op. cit.* – 453 s.
57. *Ibidem.* – S. 7–8.
58. Лаба В. Указ. праця. – С. 383.
59. Augustinus. *Epistolae* / Augustinus // PL. T. 33. – Parisiis, 1845. – 1176 p.
60. Augustinus. *Contra Faustum Manichaeum* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 207–518.
61. Augustinus. *Contra adversarium legis et prophetarum* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 603–666.
62. Augustinus. *Contra Secundinum Manichaeum* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 577–602.
63. Augustinus. *Contra Priscillianistas et Origenistas* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 669–678.
64. Augustinus. *Breviliculus collationis cum Donatistis* / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 613–690.
65. Augustinus. *Gesta cum Emerito* / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 697–706.
66. Augustinus. *Contra Gaudentium Donatistarum episcopum* / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 707–758.
67. Augustinus. *Contra litteras Petiliani* / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 245–383.
68. Augustinus. *Contra epistolam Parmeniani* / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 33–108.
69. Augustinus. *Contra sermonem Arianorum* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 683–708.
70. Augustinus. *Collatio cum Maximino Arianorum episcopo* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 709–742.
71. Augustinus. *Contra Maximinum* / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 743–814.
72. Лаба В. Указ. праця. – С. 376.
73. Burczak K. *Biskupi Afrykańscy wobec herezji pelegianizmu* / Burczak K. // *Vox Patrum*. – 2002. – T. 42–43. – S. 444.
74. Лаба В. Указ. праця. – С. 377.
75. Augustinus. *Contra secundam Iuliani: responsionem opus imperfectum* / Augustinus // PL. T. 45. – Parisiis, 1865. – P. 1049–1608.
76. Augustinus. *De praedestinatione sanctorum* / Augustinus // PL. T. 44. – Parisiis, 1865. – P. 959–992.
77. Augustinus. *De dono perseverantiae* / Augustinus // PL. T. 45. – Parisiis, 1865. – P. 993–1034.
78. Лаба В. Указ. праця. – С. 378.

79. Augustinus. De correptione et gratia / Augustinus // PL. T. 44. – Parisiis, 1865. – P. 915–946.
80. Augustinus. De gratia et libero arbitrio / Augustinus // PL. T. 44. – Parisiis, 1865. – P. 881–912.
81. Лаба В. Указ. праця. – С. 378.
82. Augustinus. Contra duas epistulas Pelagianorum / Augustinus // PL. T. 40. – Parisii, 1845. – P. 517–638.
83. Augustinus. De natura et gratia / Augustinus // PL. T. 44. – Parisiis, 1865. – P. 247–290.
84. Джавилегов А. К. Блаженный Августин / Джавилегов А. К. // Блаженный Августин. Творения : в 4 т. – С. Пб. : Алатейя ; К. : УЦИММ-Прес, 2000. – Т. 1. – С. 4.

В статье осуществляется обзор творческого наследия Аврелия Августина. Основное внимание уделяется работам, происходящим из периода, когда он был епископом города Гиппона. Характеризуются основные издания сочинений Блаженного Августина. Определяется возможность использования этих произведений как источников по изучению истории Северной Африки в последние десятилетия перед вандалским завоеванием. Отмечается исключительная ценность полемических произведений, писем и особенно проповедей. Ведь именно в этих произведениях широко раскрываются основные аспекты религиозной и социополитической жизни региона и места церкви в нем.

Ключевые слова: Аврелий Августин, Латинская Африка, Гиппон, арианство, донатизм, пелагианство, *Patrologia Latina*, Посидий Каламский, вандалы.

The article reviews the creative heritage of Aurelius Augustine. The main attention is paid to the works that originate from the period when he was the bishop of Hippo. Characterized by major publication of Saint Augustine. Is defined possibility of using these works as sources for the study of history North Africa in the last decades earlier Vandals conquest. Marked exceptional value polemical works, letters and especially sermons. It is in these works the most widely disclosed key aspects of religious and socio-political life of the region and the place Church there.

Key words: Augustine of Hippo, Latin Africa, Hippo Regius, Arianism, Donatism, Pelagianism, *Patrologia Latina*, Saint Possidius, Vandals.

УДК 94 (450)

Андрій ПАВЛЮК

ХАРАКТЕР ЛАНГОБАРДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ ІТАЛІЇ (568–584 рр.)

У статті проаналізовано еволюцію розвитку Лангобардського королівства впродовж VI ст. Здійснено дослідження першого етапу лангобардського завоювання візантійської Італії. Досліджено характер завоювання Апеннін і його особливості. Прослідковано еволюцію й етапи завоювання, розширення територіальних меж. Висвітлено ставлення завойовників до місцевого населення. Проаналізовано місце Лангобардського королівства на Апеннінському півострові та серед інших варварських династій Європи.

Ключові слова: лангобарди, Альбоїн, Клеф, правління герцогів, Північна Італія, Сполето, Беневент, Равеннський екзархат, Візантійська імперія.

Епоха Великого переселення народів займає в медієвістиці вагоме місце. Лангобардська Італія на цьому фоні являла собою “етнічний” котел, з якого згодом з’явився новий *gens* із характерною для себе культурою, ментальністю, системою світосприйняття та світобачення, часто не схожими на інші споріднені. Не випадково серед сучасних італійських істориків вивчення цього періоду виокремилосся в особливу галузь – “лангобардистику”, яка знайшла своїх послідовників в інших європейських державах. Тому, безумовно, дослідження першого етапу завоювання лангобардами візантійської Італії є актуальним. Адже період з 568–584 рр. дуже важливий для розуміння майбутнього міжнародного становища Лангобардського королівства на Апеннінському півострові.